

A BANKÜZLET NYOMAI AQUINCUMBAN

Az Aquincumi Múzeum tulajdona az a szépen faragott oltárkő,¹ amelynek felirata Aquincum gazdasági életének egy eddig még kevésbé ismert területére is vet némi fényt.

Az oltárkövet, illetve feliratát — tudomásunk szerint — első ízben I. C. Orelli közölte 1828-ban,² majd 1856-ban Kiss Ferenc írta le,³ utána Theodor Mommsen tette közzé a Corpus Inscriptionum Latinarumban.⁴ Később Fröhlich Róbert,⁵ azután pedig Kuzsinszky Bálint⁶ ismertette az oltárkövet és feliratát (1. kép).

A felirat szövege a következő

SILVANO
SILVESTRI
SACRUM
CORINTHUSN
UMMULAR
IUS · V · S · L · M

A rövidítések feloldása után a felirat így szól: *Silvano silvestri sacrum Corinthus nummularius. V|otum| S|olvit| L|ibens| M|erito|*. Magyar fordítása így hangzik: Az erdei Silvanus (istennek) szentelte Corinthus nummularius. Fogadalmát szívesen teljesítette (az isten) érdeme szerint.

Az oltárkő korát csak megközelítő pontossággal állapíthatjuk meg: Corinthus az i. sz. II. században, vagy a III. század első felében állíthatta.⁷

Az erdei Silvanus istennek tett fogadalmát teljesítő Corinthus minden kétséget kizáróan rabszolga volt, ugyanis a rabszolgák (a szabad emberek rendszerint három nevéől eltérően) csupán egy nevet viseltek.⁸ Minthogy a rabszolga tulajdonosa gyakran annak a rabszolgakereskedő-piacnak a nevéből képezte a rabszolga nevét, ahol őt vásárolta,⁹ valószínűnek tartjuk, hogy Corinthust ura a görög Korinthos városában, ebben az élénk kereskedelmi gócpontban vette meg. Éppen ezért feltehető, hogy ez az Aquincumban élt rabszolga valamely távoli országban született, nem pedig Pannoniában, vagy a Pannoniával határos, meg nem hódított területek egyikén, mivel felette valószínűtlen, hogy ebben az esetben a messzi Korinthos piacán bocsátották volna áruba.

Az oltárkő feliratán Corinthus rabszolga nummulariusnak nevezi meg foglalkozását. Kiss, Fröhlich és Kuzsinszky ezt úgy értelmezték, hogy Corinthus pénzverő, pénzverdei munkás volt, ez a magyarázat azon-

¹ Jelenleg az Aquincumi Múzeum kőtárában áll.

² Orelli, I. C.: *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio*, Vol. I. Turici, 1828. 1610. sz. Orelli megjegyzi: „Prope Haimburgum, communicata mecum a v. cl. Io. Labus”, ez a közlés azonban nyilvánvalóan téves volt, mert az oltárkő ez idő tájt már be volt falazva az Almássy-, később Görz-házban (I. kerület, Táncsis Mihály utca 21. sz. alatt.). Vö. Zakariás G. Sándor: *Budapest (Magyarország műemlékei 3. kötet)*. Budapest, 1961. 52.

³ Magyar Academiai Értesítő 1856. 95.

⁴ CIL III. 3500. sz.

⁵ Bud. Rég. IV (1892) 147.

⁶ Múzeumi és Könyvtári Értesítő II (1908) 81.

⁷ Szilágyi János szóbeli közlése szerint. Az oltárkőre ugyancsak ő hívta fel figyelmemet, amiért e helyen is köszönetet mondok neki.

⁸ Cagnat, R.: *Cours d'épigraphie latine*³. Paris, 1898. 78. Vö.: Petr. Sat. 50.

⁹ Westermann, W. L.: *Sklaverei*. PWRE Suppl. VI. 1004.

ban korántsem kielégítő. A nummularius szónak ugyanis több jelentése volt, amelyek minden esetben a pénzzel (nummus) való foglalkozást jelölték. Nummulariusnak nevezték a pénzverdei dolgozót, a pénztárakban működő pénzvizsgálót, a pénzváltót, sőt a bankárt is.¹⁰

Szerintünk a legkevésbé valószínű az a feltevés, mintha Corinthus valamely pénzverdében dolgozott volna. Aquincumban, ebben a határszéli, ellenséges betörésektől veszélyeztetett városban aligha állítottak fel pénzverdét, és egy forrásunk, egy érem-leletünk sem utal arra, hogy itt valaha is római pénzverde működött. Pannoniában volt pénzverde, mégpedig Sisciában (Sziszek),¹¹ sőt az i. sz. IV. században rövidebb ideig Sirmiumban (Mitrovica)¹² is vertek pénzeket, szükségtelen lett volna tehát Aquincumban is ilyen üzemet létesíteni. Nem hihető, hogy Corinthus a sisciai pénzverde rabszolgája lett volna, mert fogadalmi oltárkövét akkor aligha állította volna Aquincumban, hacsak vissza nem nyerte szabadságát és úgy költözött ide, de ebben az esetben a felszabadulás ténye, a felszabadításkor kapott nevéből is kiderülne. (Ha a pénzverde, tehát voltaképpen a császár rabszolgája visszanyerte a szabadságát [Augusti libertus], rendszerint fontosabb beosztáshoz jutott s akkor ezt a feliraton is megjelölte.) Az állami, vagy közületi intézmények, üzemek rabszolgáinak nevét pedig — a feliratok tanúsága szerint — csaknem mindig összeköttetésbe hozták munkaadójuk, munkahelyük nevével.¹³ Ezért nem tarthatjuk megnyugtató megoldásnak Kiss, Fröhlich és Kuzsinszky értelmezését és más magyarázatot kell keresnünk.

Nummulariusnak nevezték az olyan, főleg közpénztárakban működő, különleges képzettségű dolgozókat is, akik a beszedett pénzdarabok, érmék valódiságát, minőségét, értékét megvizsgálták.¹⁴ Minthogy a római birodalomban több állami pénzverde veretei, több nagyobb város kibocsátotta érmék, idegen, sőt hamis pénzek is forgalomba kerültek, továbbá a császári érmék nemesfém-tartalma az idők folyamán egyre csökkent, a pénzek szakértőinek munkájára nagy szükség volt. Aquincumban természetesen nem is egy közpénztár működhetett, bizonyára volt állami, városi, vagy más közületi pénztár, éppen ezért a városban több pénzvizsgáló dolgozhatott, csak úgy mint a birodalom más városában is. (A legiók pénztárainak is voltak pénzvizsgálói, ezek azonban maguk is katonák voltak, s ezért rabszolga nem lehetett közöttük.) Ha azonban a pénzvizsgáló valamely közület rabszolgája volt, akkor ezt a tényt, mint már fentebb említettük, a feliraton is feltüntették.

Ha viszont Corinthus sem pénzverdei munkás, sem közületi pénzvizsgáló nem volt, akkor a nummularius szó harmadik jelentése szerint önálló pénzváltó, vagy akár bankár is lehetett.¹⁵ A pénzváltó tevékenysége az ókorban meglehetősen korán elterjedt, minthogy a pénzgazdálkodás fejlődésével szükség mutatkozott olyan képzett szakemberekre, akik a különféle pénznemek között megnyugtató módon kiismerik magukat és a benyújtott érméket ügyfelük óhajának megfelelő pénznemre átváltják. Eme tevékenységükért jutalékban részesültek. A pénzzel való foglalkozás következtében, szinte elkerülhetetlenül, a pénzváltó pénzkölcsönzéssel és egyéb bankári üzletek lebonyolításával is foglalkozott.

Rómában már az i. e. III. században működtek nummulariusok,¹⁶ vagyis pénzváltók, egyben pénzvizsgálók, hiszen a nummulariusok kezdetben mindkét tevékenységet ellátták. Eleinte még nem is folytattak más munkát, csupán a bankárok fogadtak el letéteket, csak ők nyújtottak kölcsönöket, utaltak át pénzüsségeket, vagy pedig távoli városokba utazó ügyfeleiknek hitellevelet adtak ki. A bankárokat argentariusoknak nevezték, de ezzel a szóval sem egy, hanem két foglalkozást jelöltek: argentariusnak nevezték mind az ezüstművest, mind a bankárt. Az idők folyamán a bankár is alkalmazott pénzvizsgálót, nummulariust, vagy kisebb forgalmú banküzletben, maga a bankár is foglalkozott pénzváltással, hiszen a bankári tevékenységgel ez együtt is szokott járni. Eme két, korábban még elválasztható üzletág csakhamar összefolyt és a bankárt hol argentariusnak, hol nummulariusnak nevezték, ahogy a pénzváltót is időnként az egyik, vagy másik szóval jelölték.¹⁷

Noha bankári tevékenységet csak szabad ember folytathatott, mivel csak szabad embernek volt jogalanyisága, csak a szabad ember volt jogképes, hogy a jogszabályok értelmében kötelezettséget vállalhasson, jogokat gyakorolhasson, mégis tudunk olyan rabszolgákról, akik gazdájuk pénzével kisebb banküzletet nyitottak; kifelé, a közönség számára ők voltak a bankárok, míg gazdag és rendszerint tekintélyes uruk a

¹⁰ Forcellini, *Ae.* : Lexicon. Prati, 1868. „Nummularius” címszó.

¹¹ Fluss : Siscia. PWRE II. Reihe V. Hb. 362.

¹² Fluss : Sirmium. PWRE II. Reihe V. Hb. 351.

¹³ CIL III. 1301., III. 13396. Vö. Kerényi A. : A dáciai személynevek. Budapest, 1941. 251—252. ; Tudor D. : Istoria sclavajului în Dacia romană. București, 1957. 107 skk., hogy csak néhányra utaljunk.

¹⁴ Petron. *Sat.* 56. ; Apul. *Metam.* X. 9., *Dig.* 46, 3, 39. — Vö. Laum, B. : Banken. PWRE Suppl. IV. 74. — Liebenam, W. : Städtverwaltung im römischen Kaiserreich. Leipzig, 1900. 296 skk.

¹⁵ Herzog, R. : Nummularius. PWRE 34. Hb. 1415. — Caretoni, A. : Banchieri ed operazioni bancarie. Roma, 1958.

¹⁶ Blümner, H. : Die römischen Privataltertümer. München, 1941. 652.

¹⁷ Suet. *Aug.* 4. — Humbert, G. : Argentarii. Daremberg-Saglio I. 406. — Mommsen, Th. : Geschichte des römischen Münzwesens. (Photomechanischer Nachdruck). Graz, 1956. 845., 364. jegyzet.

1. kép. Silvanus-oltárkő
(Aquincum)
Silvanus-Altarstein
(Aquincum)

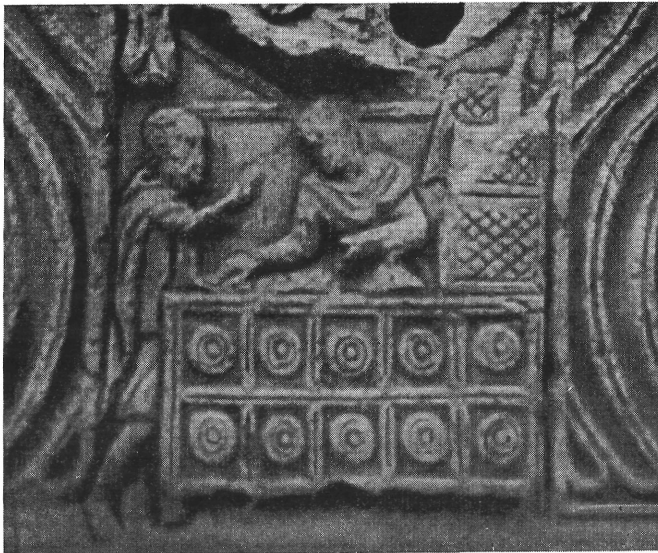

háttérben maradt, de aligha lehetett titok, ki áll a bankár-rabszolga mögött, ami természetesen lényegesen emelte hitelképességét.¹⁸

Előfordulhatott persze olyan eset is, amikor a rabszolga a saját keresetéből, vagy a gazdája ajándékaként kapott készpénzösszegeből (*peculium*¹⁹), valamilyen hasznothajtó foglalkozáshoz látott, a pénzzel — bár urától függő helyzetben — kereső tevékenységet folytatott, s bizonyos önállóság látszatát keltő üzletet nyitott. Az így keresett pénzt azután rendszerint arra használta fel, hogy gazdájától szabadságát megvált-hassa és felszabadulhasson. Sok olyan rabszolgáról tudunk, akik pénzgazdálkodással összefüggő különféle

¹⁸ Vö. Calixtus rabszolga (a későbbi pápa) és ura, Carpophorus császári kamarás (*cubicularius*) esetét. Wetzter—Welte: *Kirchenlexikon: Hergenröther, Joh. : Calixtus címszó.*

¹⁹ *Uxkull, W. v. : Peculium. PWRE 37. Hb. 13 skk. — Westermann, W. L. : i. m. 992.*

2. kép. Pénzváltó
Geldwechsler

munkákat végeztek uruk üzemében, vállalatában. A pénzügyletekkel kapcsolatos ügyintézés és egyéb munkákat (pl. pénztárkezelés, könyvelés stb.) leginkább rabszolgák, esetleg szabadosok látták el. A feliratok tanúsága szerint birodalomszerte mindenütt dolgoztak rabszolgák, akik pénztárosok (arcarius, dispensator), irnokok (scriba), ellenőrök (contrascriptor), ügyintézők (actor), pénzügyi tisztviselők (tabularius) és persze pénzvizsgálók (nummularius) voltak.²⁰ Tudjuk, hogy a vámállomások (stationes) irodai munkáit csaknem kizárólag rabszolgák, vagy szabadosok végezték el.²¹ (2. kép.)

A pénzügyekben jártas képzett és megbízható rabszolgákból jó pénzváltók, vagy kisebb banküzletek vezetői lettek. A pénzgazdálkodás fejlődésével — mint erre már más helyen rámutattunk²² — együtt járt a banküzlet elterjedése is, és alig akadt olyan város a római birodalomban, amelyben bankok nem működtek volna. Talán mert a bankosok, pénzváltók nem örvendtek éppen a legjobb hírnévnek,²³ azért bízták a hasznot kedvelő, kockázattól vissza nem riadó vagyonos polgárok ilyenfajta üzleti vállalkozásaikat rabszolgákra. Hogy a rabszolga, vagy felszabadított (akárcsak a többi bankos) mind a maga, mind a gazdája hasznára előnyös üzletet köthessen, ott helyezkedett el, ott bérelt üzlethelyiséget, ahol a legtöbb üzletre volt kilátás. Akárcsak Rómában, ahol a bankárok a Forum Romanum, vagy nagyforgalmú piacok mellett alapították meg bankjukat,²⁴ feltehető, hogy a mi oltárkövünket felállító Corinthus is Aquincum valamely kereskedelmi gócéban tevékenykedett, talán a polgárváros vásárcsarnoka (macellum) szomszédságában levő boltsor egyik helyiségében, vagy talán a katona-város feltárt forumának vásárcsarnoka tájékán (III. ker. Szél utca 5—9 sz. ingatlanok alatt).²⁵

Mint már említettük, Corinthus oltárkövét vagy az i. sz. II. században, vagy a III. század első felében állította. Nos, éppen ebben az időszakban rohamosan meggyorsult a római denarius értékromlása, amit a többi nemesfémből vert érem is követett. Míg a denarius finomsága Augustus alatt (időszámításunk kezdete táján) 97% volt, Nero uralkodása alatt (i. sz. 54—68) már 90%-ra csökkent. Traianus császár idejében (98—117) csupán 85%, Marcus Aurelius uralma alatt (161—180) 75%, Septimius Severus (193—211) és fia, Caracalla (211—217) korában a denarius súlya az öntvénytől mindössze 50%-ára apadt! A katonacsászárok anarchiája alatt a pénzromlás feltartóztatlanul haladt az örvény felé, a III. század közepén, Decius császár (249—251) uralkodása idejében a denarius finomsága mindössze 40% volt.²⁶ Mi sem természetesebb, minthogy a pénzromlás következtében fellépő infláció és bizonytalanság szinte megkövetelte a nummulariusok munkáját, szükség volt a pénzvizsgálókra és pénzváltókra, viszont az inflációval egyidejűleg fellépő spekulációs lehetőségek csábítóan hatottak a bankárookra is. Ennélfogva nagyon valószínű,

²⁰ Főleg csak a dáciai feliratok között tallózva l. a következő példákat: arcarius (Kerényi 830, CIL III. 7912), dispensator (CIL III. 1301, Dessau 3014, Kerényi 1882), scriba tabularii (CIL III. 7975), contrascriptor (Tudor SE 108), actor (Tudor SE 121), tabularius (Kerényi 788, 810, 996), nummularius (Dessau 7262). Vö. Westermann, W.L.: i. m. 1039.

²¹ Dobó Á.: Publicum portorium Illyrici. Budapest, 1940. 153.

²² Úrögdi Gy.: Bankpolitika a múltban és jelenben. Huszadik Század, 1948. 3. sz.

²³ Laum, B.: i. m. 82.

²⁴ Livius XXVI, 11. — Dessau 7501—7503 (argentarii), 7509—7511 (nummularii).

²⁵ Szilágyi J.: Aquincum. Budapest, 1956. 23.

²⁶ Gaettens, R.: Inflationen. München, 1955. 35.

3. kép. Silvanus-relief (Aquincum)
Silvanus-Relief (Aquincum)

hogy Aquincumban csak úgy, mint a birodalom más városában, egy rabszolga-nummularius könnyen önálló üzletet létesíthetett, s pénzével előnyös üzletet bonyolíthatott le. Noha a nem túlságosan nagy feliratos anyag aránylag kevés nummularius létezéséről számol be, az ókori szerzők természetesnek tartják, hogy velük minden városban találkozhatnak.²⁷ Éppen ezért nem meglepő, ha Aquincumban, ebben az inkább katonai jellegű városban is akadt pénzváltó-bankár, s úgy hisszük, hogy Aquincum gazdasági életének nem is egészen jelentéktelen tényezőjére mutat rá Corinthus oltárkövének felirata. Bankárok, pénzváltók bizonyára többen is akadtak a pannoniai városokban; egy Mogontiacum (Mainz) mellett talált felirattól értesülünk Capito argentarius létezéséről, aki Arrius szabadosa és pannoniai nemzetiségű!²⁸

Feltehetjük, hogy mind Corinthus, mind a többi pénzváltó-bankár jól keresett, érdemes volt pénzügyletekkel foglalkoznia, ha ilyen szépen és finoman megmunkált, elég költséges fogadalmi oltárköre is telt. Talán valamilyen veszélyeket rejtő erdőn át vezethetett egy ízben Corinthus útja, és akkor tette fogadalmát az erdei Silvanus istennek, hogyha épen ússa meg utazását, oltárkö állításával ünnepli meg hazatérését; lehet, hogy Corinthus is egyik híve volt ennek a Pannonia-szerte tisztelt istennek²⁹ s valamilyen más okból tett fogadalmat, de az sincs kizárva, hogy jól sikerült uzsora-üzletei közepette gondolt a természet, a mezőgazdaság jámbor, bukolikus örömeire, és mint Horatius híres uzsorás-alakja, Alfius, ő is Silvanus istenhez folyamodott gondolatában.³⁰ A természet örök szépségeit felidézve tett fogadalmat Silvanusnak, hogy azután annál eredményesebben folytathassa uzsoráskodását (3. kép).

²⁷ Marquardt, J.—Mau, A.: Das Privatleben der Römer². Leipzig, 1886. 399.

²⁸ CIL XIII. 7247.

²⁹ Dessau 3266—3268. Vö. Nagy T.: Vallási élet Aquincumban. (Budapest Története I. rész.) Budapest, 1942. 388.

³⁰ Horat. *Epod.* 2. — Vö. Bernert: Naturgefühl. PWRE 32. Hb. 1859. (Erre a lehetőségre Borzsák István hívta fel a figyelmemet.)

SPUREN VON BANKGESCHÄFTEN IN AQUINCUM

Der Altarstein, welcher zuerst von I. C. Orelli im Jahre 1828, sodann — unter anderem — auch von Th. Mommsen (CIL III. 3500.) beschrieben wurde, befindet sich im Besitze des Museums von Aquincum. Der Text der Inschrift lautet folgendermassen:

SILVANO
SILVESTRI
SACRUM
CORINTHUSN
UMMULAR
IUS · V · S · L · M

Sind die Abkürzungen aufgelöst, lautet die Inschrift und ihre Übersetzung wie folgt: *Silvano silvestri sacrum Corinthus nummularius V[otum] S[olvit] L[ibens] M[erito]*. „Dem Waldgott Silvanus geweiht von Corinthus nummularius. Sein Gelübde erfüllte er gern wie es (dem Gott) gebührte.“

Den Altarstein dürfte im 2. Jahrhundert oder in der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts u. Z. Corinthus gesetzt haben, der — seinem einzigen Namen nach — höchstwahrscheinlich ein Sklave war und von seinem Herrn vermutlich in Korinthos gekauft wurde. Seinen Beruf hat er am Altarstein als nummularius bezeichnet, woraus man bisher darauf geschlossen hat, dass er Arbeiter der Münze, Münzpräger war. Diese Voraussetzung aber ist schlechthin auszuschliessen, weil in Pannonien nur in Siscia bzw. im 4. Jahrhundert kürzere Zeit hindurch in Sirmium eine Münzpräge in Betrieb war, niemals aber in Aquincum. Insofern er wirklich ein Münzpräger war und nach seiner Freilassung nach Aquincum kam, so müssten wir dies aus seinem nach der Freilassung erhaltenen Namen erfahren. Deshalb müssen wir nach einer anderen Erklärung suchen.

Nummularii wurden auch die — vor allem — in den öffentlichen Kassen tätigen Wardeine genannt, welche die Echtheit, Qualität und den Wert der Münzen zu prüfen hatten. In Aquincum gab es aller Wahrscheinlichkeit nach mehrere öffentliche Kassen. Wären für diese Aufgabe Sklaven angestellt gewesen, so hätte dieses Besitzverhältnis der Sklave — den Gebräuchen gemäss — in seinem Namen zum Ausdruck gebracht.

War aber Corinthus weder Arbeiter der Münzpräge noch Wardein einer öffentlichen Kasse, so könnte er laut der dritten Bedeutung des Wortes *nummularius* entweder selbständiger Geldwechsler oder aber auch Bankier gewesen sein. Die Geldwechslertätigkeit hatte sich im Altertum im Laufe der Entwicklung der Geldwirtschaft alsbald verbreitet und es bedurfte solcher Fachleute, die mit den verschiedenen Münzsorten in beruhigendem Masse vertraut waren und die Umwechslung — gegen Provision — dem Wunsche des Kunden gemäss besorgten. Die Beschäftigung mit Münzen hat fast unumgänglich mit sich gebracht, dass sie auch Darlehengeschäfte und sonstige Tätigkeiten eines Bankiers betrieben.

In Rom gab es bereits im 3. Jahrhundert v. u. Z. Geldwechsler, die zugleich auch Wardeine waren, mit Bankgeschäften befassten sich jedoch nur die Bankiers (*argentarii*). Allmählich verblasste der Unterschied zwischen den beiden Berufen und sowohl der *argentarius* als auch der *nummularius* befassten sich gleicherweise mit Geldwechsel und mit allen anderen Bankgeschäften.

Die Bankiers konnten in Rom nur freie Menschen sein, da nur ein freier Mensch die Rechtsfähigkeit inne hatte, Rechtssubjekt nur ein freier Mensch war, dennoch wissen wir von Sklaven, die mit dem Geld ihres Herren ein kleineres Bankgeschäft eröffnet haben: für die Öffentlichkeit waren sie die Bankiers, doch war es gewiss kein Geheimnis, wer hinter ihnen stand. Es war auch möglich, dass der Sklave aus seinem eigenen Verdienst oder aus dem Bargeld (*peculium*) das ihm sein Herr geschenkt hatte, irgend eine nutzbringende Beschäftigung betrieb und ein Selbständigkeit vorspiegelndes Geschäft eröffnete. Auch wissen wir von vielen, die bei öffentlichen Körperschaften oder reichen Privatpersonen die mit Geldgeschäften verknüpften Aufgaben besorgt haben. Von dieser Schicht mochten Sklaven hervorgekommen sein, die für den Beruf eines Bankiers oder Geldwechslers sich als besonders geeignet erwiesen. Da sich *argentarii*, *nummularii* beinahe in jeder Stadt des Römerreiches betätigt haben, sich jedoch keineswegs eines guten Rufes erfreuten, kann unbedenklich angenommen werden, dass die vom Risiko der Geld-

geschäfte nicht zurückschreckenden, vermögenden Bürger im Hintergrund blieben und ihre derartigen Geschäfte ihren Sklaven oder Freigelassenen anvertraut haben.

Zu derselben Zeit als Corinthus seinen Votivaltarstein setzte, entwertete sich der römische Denar stürmisch. Die Inflation, die im Umlauf gewesenen Prägungen — von verschiedenen Wert — der verschiedenen Münzprägungen, erforderten schlechthin die Tätigkeit der Wardeine und es kann kaum bezweifelt werden, dass die durch die Inflation herbeigeführte Spekulation auch für die Bankiers günstig war. Eben deshalb besteht eine grosse Wahrscheinlichkeit dafür, dass in Aquincum, in dieser Grenzstadt, wo die Kaufleute in lebhaften geschäftlichen Beziehungen mit den Einwohnern der nicht eroberten Gebiete standen, erwiesen sich die nummularii als notwendig, und einer dieser war Corinthus.

Corinthus dürfte offenbar auch eines schönen Einkommens erfreut haben, hat er ja mit solch einem fein ausgeführten Altarstein seinem, dem in ganz Pannonien verehrten Gott, dem Waldgott Silvanus abgelegtes Gelübde Genüge leisten können.

ÚJABB FELIRATOS KŐ AQUINCUMBÓL

Az Aquincum katonavárosához tartozó kora-császárkori temető a jelenlegi III. kerület Bécsi út 82. számú ház környékén húzódott.¹ 1936-ban itt 59 sírt tártak fel.² A felszínre került leletek alapján a temető használati idejét i. sz. 70—120 közötti évekre datálta Nagy Lajos.³ A teljes leletegyüttes feldolgozását⁴ megelőzte a kiemelt kerámiaanyag publikációja, melynek korhatározása Nagy Lajos adatát támasztja alá.⁵

A kutatás a Bécsi út teljes hosszában jelez megszakítás nélküli, különböző korú temetőt.⁶

A 88—92. számú házaknál Nagy Tibor i. sz. II. századi sírkövet talált.⁷

Előbbi leletek számát gazdagítja az a sírkő, mely a Bécsi út 84. számú ház hátsó — hegyek felőli — oldalán került felszínre 1961. tavaszán. Az udvaron csőfektetést végeztek és akkor bukkantak a feliratos kőre (3. kép).

A mészkőből faragott sírkő eredetileg háromszög lezárású kerete sérült, ugyancsak hiányos a kő alja is. A léckeretes mezőt szögletes formájú kantharosból kinövő és felfele futó szőlőinda, levél és fürt motívum kereteli, mely a timpanonnál záródik. A faragás lapos, különösen elmosódott a jobb oldali keret mintája (1. kép).

Méretek:

Feliratos mező: 53 cm × 61 cm, teljes kő magassága: 120 cm, szélessége 92 cm.

Felirat (2. kép):

D M	D(is) M(anibus)
L.VAR.PVDES	L(ucius) VAR(ius) PVDE(n)S
VET.LEG.X.G	VET(eranus) LEG(ionis) X G(eminac)
DOMO.PARM	DOMO PARM(a)
AN.LX.HSE	AN(norum) LX H(ic) S(itus) E(st)
MARIA GEI S	MARIA GEI S(erva)
CONEVGI.PIENT	CONEVGI PIENT(issimo)
P.	P(osuit).

Az elhunyt 60 éves veteranus a Gallia Cispadana-i Parmából származott és a legio X. geminában szolgált. A síremléket felesége állította.

A Pudens cognomen az észak-itáliai névanyagban fordul elő leggyakrabban.⁸

¹ Nagy L.: Temetők és temetkezés. (Budapest Története II. rész) Budapest, 1942. 465.

² Nagy L.: i. m. 465.

³ Nagy L.: i. m. 465.

⁴ A feldolgozást a szerző végzi.

⁵ Bónis É.: A Bécsi úti kora-császárkori temető. Ant. Hung. 1947. 43.

⁶ Nagy L.: i. m. 465. — Nagy L.: Az óbudai cella trichora a Raktár utcában. Budapest, 1931. 8.

⁷ Bónis É.: i. m. 43.

⁸ Mócsy A.: Die Bevölkerung von Pannonia bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959. 186.

1. kép.
A Bécsi úti
római kori sírkő
Der römerzeitliche
Grabstein von der
Bécsi Strasse

A legio X. gemina — ahol Lucius Varius Pudens szolgált — i. sz. 105-ben felső Germaniában tartózkodott majd 107—114 között Pannóniába érkezett.⁹

A felirat 5. sorának feloldása több elképzelés felvetését teszi lehetővé. Első ránézésre a MARIAGEI összeolvasása látszik indokoltnak. A sorvégi „S” lehetne S(oror) megjelölés, mely azonban nem szokásos forma.

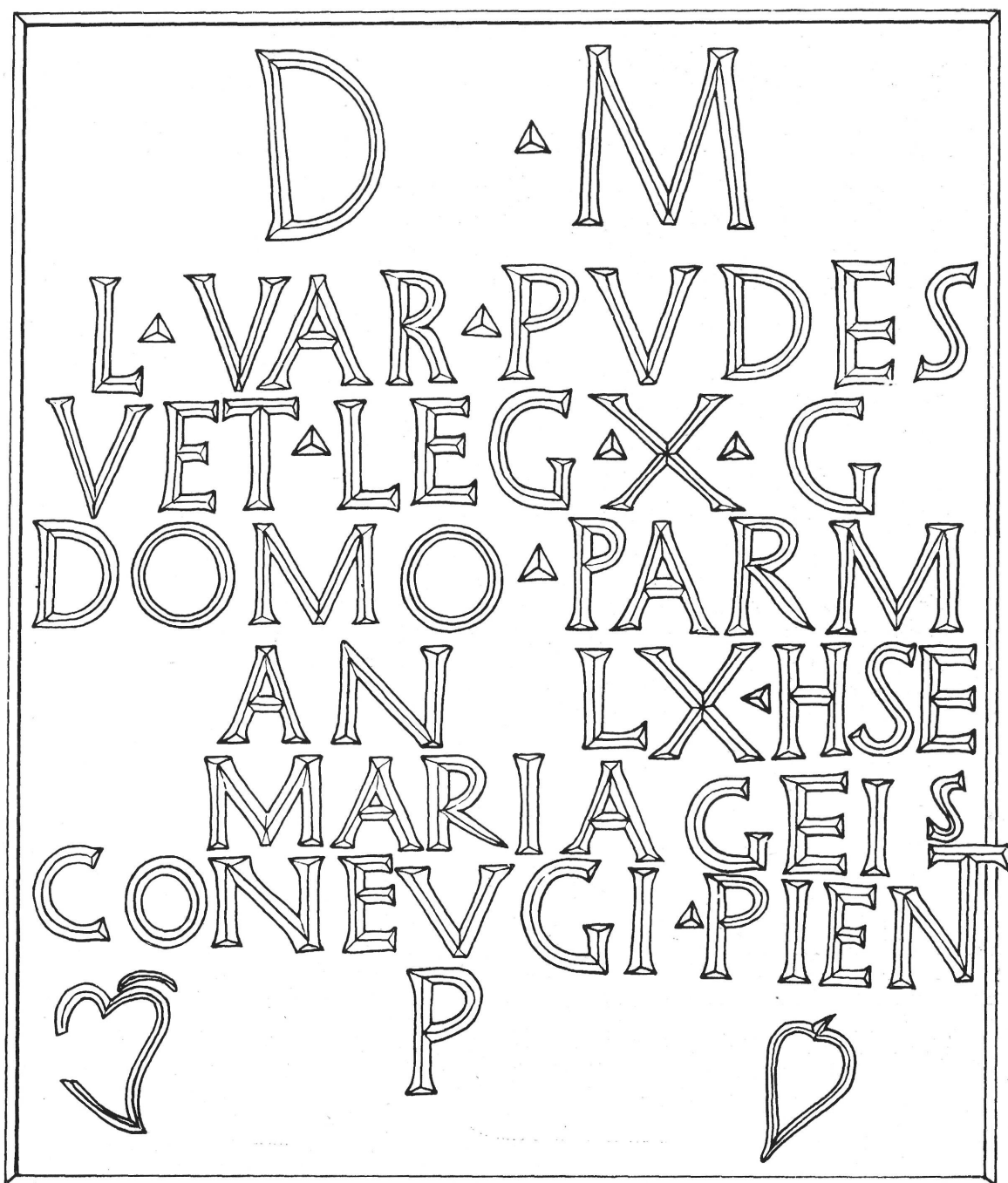
A betű távolságok méreteinek összehasonlítása azt mutatja, hogy míg a MARIA öt betűje közötti távolság 1,5 mm—2,5 mm-ig váltakozik, addig az A és G betűk között 6 mm távolság mérhető le. Így tehát két szót választhatunk szét, MARIA-t és GEI-t, mely utóbbi kifejezés feltételezhetően GAI helyett szerepel.¹⁰

Az „ai” „ei” hangzóváltozás egyébként előfordul egy pólai felirat „IVDEICAE” kifejezésénél is.¹¹

⁹ Ritterling, E.: Legio. PWRE XII (1924) 1681.

¹⁰ Szilágyi Jánosnak e kérdésben nyújtott segítségéért ezúton is köszönetet mondok.

¹¹ CIL V. 88. Az adatért Hermann Józsefnek mondok köszönetet.

2. kép. A Bécsi úti római kori sírkő felirata
 Inschrift des römerzeitlichen Grabsteines von der Bécsi Strasse

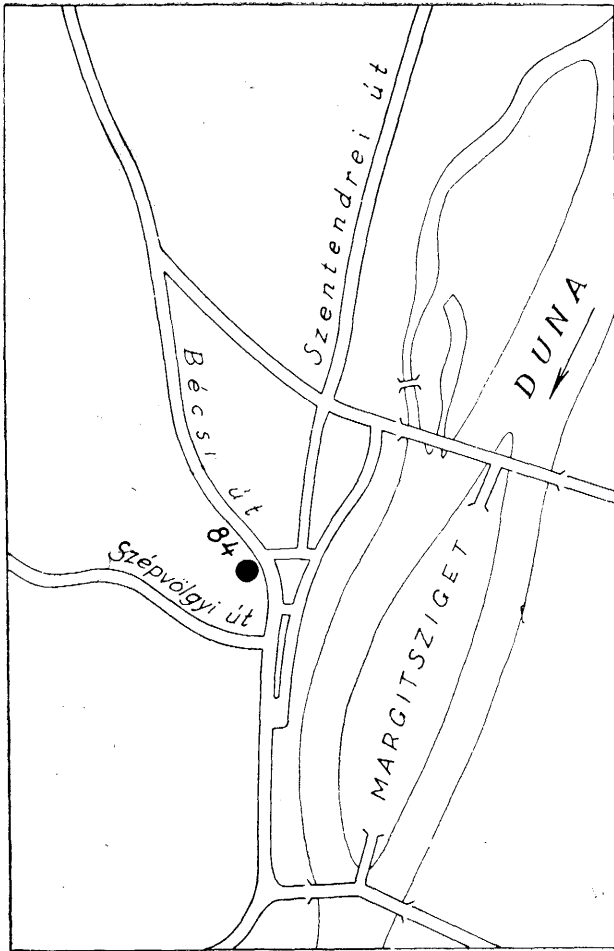
Aquincum területéről még két feliratos kő ismeretes ahol az élettársat Gaia kifejezéssel illették. Egy töredékesen fennmaradt kő a Lukács fürdő területéről: „... libertis Gaiæ pientissimæ posuit”.¹²

A másik az Eskü téri ásások során látott napvilágot: MARCIA AETHALE felszabadított rabszolganő sírköve,¹³ akinek neve mellett látható fordított „C” jelet Szilágyi János Gaia-ra oldott fel.¹⁴

¹² Rómer F.: Kiadatlan római feliratok. Arch. Közl. 11. köt. 35. — CIL III. 10566. — Szilágyi J.: Aquincum. Budapest, 1955. 49.

¹³ Kuzsinszky B.: Újabb kőemlékek az Aquincumi Múzeumban. Bud. Rég. VII (1900) 52.

¹⁴ Szilágyi J.: i. m. 135., 190. jegyzet.

3. kép. A sírkő lelőhelyének helyszínrajza
Situationsplan mit dem Fundort des Grabsteines

A keleti származású MARIA rabszolganője volt az elhunytak. A tágabb értelmű, itt hibásan vésett, coniuX megjelölés jelentheti azt az élettársat, akit a katona nem vett, vagy nem vehetett el törvényesen.¹⁵

A feliratos mező szőlőlevelekkel díszített keretmotivumának eredete Thrakiáig vezethető vissza.¹⁶ Ugyanabban a vonatkozásban felmerült a germaniai és itáliai hatás érvényesülése, főleg az i. sz. I. századi anyagban.¹⁷

Az i. sz. II. század elejére datált Bécsi úti temető leleteinek sorához időben kapcsolódik Lucius Varius Pudens sírköve.¹⁸ Ez az emlék gazdagítja ismereteinket nemcsak a legio X. gemina aquincumi tartózkodásával kapcsolatban, hanem a kora-császárkori temető egy veteránusának és rabszolga feleségének társadalmi adtával is.

¹⁵ Sz. Czeglédi I.: ConiuX és uxor. Ant. Tan. VIII (1961) 48.

¹⁶ Erdélyi G.: A pannoniai síremlékek ornamentikája. Eger, 1929. 27.

¹⁷ Burger A.: Collegiumi kőfaragóműhelyek Aquincumban. Rég. Füz. 24., 12. jegyzet.

¹⁸ A feliratos kő szövegének bővebb kifejtést igénylő ethnikai és nyelvi problémáira később szándékozunk visszatérni.

MELINDA KABA:

EIN NEUER INSCRIFTENSTEIN AUS AQUINCUM

Das der Militärstadt Aquincum angehörende frühkaiserzeitliche Gräberfeld erstreckte sich in der Gegend des gegenwärtigen Hauses Bécsi (Wiener)-Strasse Nr. 82. Im Jahre 1936 wurden hier 59 Gräber freigelegt. Auf Grund der zum Vorschein gekommenen Funde datierten L. Nagy⁸ und É. Bónis⁸ die Belegungszeit des Gräberfeldes auf die Jahre 70—120 u. Z.

Im Frühjahr 1961 wurde beim Rohrlegen auf dem rückwärtigen, den Bergen zu gelegenen Grund des Hauses Bécsi (Wiener) Strasse 84. ein Grabstein mit folgendem Text zutage gefördert (Abb. 3):

Masse:

Inscripfenfeld: 53 cm × 61 cm, Gesamthöhe des Steines: 120 cm. Breite: 92 cm.

Inscript (Abb. 2):

D M	D(is) M(anibus)
L.VAR.PUDES	L(ucius) V(arius) PVDE(n)S
VET. LEG.X.G	VET(eranus) LEG(ionis) X G(eminae)
DOMO.PARM	DOMO Parm(a)
AN.LX.HSE	AN(norum) LX H(ic) S(itus) E(st)
MARIA GEI S	MARIA GEI S(erva)
CONEVGI. PIENT	CONEVGI PIENT(issimo)
P.	P(osuit).

Der hingschiedene 60jährige Veteran stammte aus dem in Gallia Cispadana gelegenen Parma und diente in der legio X. gemina. Das Grabdenkmal wurde von seiner Gemahlin gesetzt.

Das Kognomen Pudens kommt unter den norditalischen Namen am häufigsten vor.⁸

Die legio X. gemina — wo auch Lucius Varius Pudens gedient hatte — stationierte im Jahre 105 u. Z. in Obergermanien, wurde sodann zwischen 107—114 nach Pannonien versetzt.⁹

In der 5. Zeile des Textes ist unseres Erachtens nicht der Name MARIAGEI mit Ergänzung S(oror) begründet, sondern die Teilung auf zwei Wörter: auf MARIA GEI. Der Ausdruck GEI kann statt GAI stehen. Der Wechsel des Diphthongs „ai“ und „ei“ kam auch bei einer Inschrift von Pola im Ausdruck „IVDEICAE“ vor.¹¹

Aus Aquincum sind uns noch zwei Inschriften bekannt, wo die Lebensgefährtin mit dem Ausdruck GAIA bezeichnet wurde.¹²⁻¹³

Das Motiv der mit Traubenblättern gezierten Umrahmung des inschriftlichen Feldes kann bis Thrazien zurückgeführt werden,¹⁶ doch mochte sich auch eine germanische und italische Einwirkung geltend machen.

Der Funde des auf das 2. Jahrhundert u. Z. datierten Friedhofes auf der Bécsi-Strasse schliesst sich chronologisch auch der Grabstein von Lucius Varius Pudens an.¹⁸